

Voorwoord

Het is volgende maand precies vijf jaar geleden dat Nederland werd opgeschrikt door een politieke moord. Middenin de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen van mei 2002 maakten kogels een einde aan het leven van de flamboyante politicus Pim Fortuyn, een gebeurtenis die het land in een shocktoestand bracht, tot rellen leidde en honderdduizenden mensen op de been bracht. Kort daarvoor had Fortuyn bij de gemeenteraadsverkiezingen in Rotterdam met zijn Leefbaar-lijst al voor een politieke aardverschuiving gezorgd. Ook zonder haar leider wist de Lijst Pim Fortuyn (LPF) in één klap 26 zetels in de Kamer te veroveren, terwijl de paarse coalitiepartijen afdropen met een gezamenlijk verlies van 43 zetels. Misschien is vijf jaar wel te kort om een antwoord te geven op de vraag wat de invloed is geweest van (de moord op) Pim Fortuyn op de Nederlandse samenleving of wat de opkomst van Fortuyn aan het licht heeft gebracht over die samenleving. Toch willen we in dit themanummer een poging doen. Daarbij komt ook de vraag aan de orde of gevolgen die wel worden toegeschreven aan (de moord op) Fortuyn deels de uitkomst zijn van maatschappelijke ontwikkelingen die al langer gaande waren. Te denken valt aan het fenomeen van de 'opstand van de kiezer'. Vaak wordt dit in verband gebracht met een verminderd vertrouwen in deskundigen en de roep om meer directe invloed van burgers op terreinen waar dit niet vanzelfsprekend is, zoals de rechtspraak.

De eerste meest in het oog springende verandering is misschien wel die in de politieke mores en omgangsvormen. De LPF is dan wel van het toneel verdwenen en de laatste kabinetsformatie voltrok zich in klassieke beslotenheid, toch lijkt het voorbarig te concluderen dat het nu weer 'business as usual' is in politiek Den Haag. De opkomst van de Partij voor de Vrijheid van Geert Wilders laat zien dat er aan de rechterzijde van het politieke centrum sprake lijkt te zijn van een 'vacature Fortuyn', aldus Pels in het openingsartikel. En als het gaat om de stijl van politiek bedrijven, hebben politiek leiders van links tot rechts een en ander opgestoken van Fortuyn. Volgens Pels belichaamde Pim Fortuyn een doorbraak in het voortgaande proces van mediatisering en personalisering van de Nederlandse politieke cultuur. Met zijn spectaculaire optreden liet hij zien dat er een nieuw soort *celebrity*-politicus bezig was te ontstaan. Zijn publieke

zichtbaarheid in de media stelde hem in staat buiten de gevestigde partijpolitieke orde om een factor van betekenis te worden. De auteur bespreekt hoe het fenomeen van de nieuwe politiek van stijl en *celebrity* zich in de afgelopen vijf jaar heeft ontwikkeld.

Een heel andere erfenis van Fortuyn manifesteerde zich in Rotterdam, waar de Leefbaar-beweging als grootste partij in het stadsbestuur kwam en grote veranderingen in de lokale veiligheidsaanpak wist te realiseren. Van Ostaaijen en Tops laten zien dat Leefbaar Rotterdam in die vier jaar invloed had op drie terreinen. Ten eerste slaagde de partij erin veiligheid tot prioriteit te maken. In de tweede plaats ontstond er meer aandacht voor de uitvoering van beleid. Ambtenaren en projecten die zich richtten op implementatie kregen meer geld en politieke steun. Ten derde maakte Leefbaar Rotterdam vooral aan het eind van de collegeperiode integratie tot het belangrijkste issue. Een stroom van negatieve uitlatingen over de islam leidde er echter toe dat meer migranten naar de stembus gingen. Dit is een van de redenen waarom de sociaal-democraten – en niet Leefbaar Rotterdam – in 2006 weer de grootste partij werden.

Als geen ander in die periode zette Fortuyn de integratieproblematiek op de politieke kaart. Hij verwoordde als eerste politicus de noodzaak voor een dialoog of een polemiek tussen het Westen en de islam. Ellian betoogt in zijn bijdrage dat de felle kritiek van Fortuyn uiteindelijk een zeer heilzame uitwerking heeft gehad op de Nederlandse samenleving, met inbegrip van de moslims die hier leven. Na de moord op Fortuyn werden de emancipatie van moslims en de essentiële aspecten van de islam in verhouding tot de Nederlandse rechtsorde een kernthema in het publieke debat. Opmerkelijk is dat de aanjagers van dit debat intellectuelen uit de islamitische wereld zelf waren. Nergens in Europa namen zo veel migranten deel aan het maatschappelijke debat als in Nederland. Dit leidde niet tot maatschappelijk isolement maar juist tot grotere politieke participatie van moslims. De auteur meent dat de waardigheid van de moslims juist wordt gerespecteerd als zij niet worden gespaard in een kritisch debat over de islam en het multiculturalisme.

Kelk gaat in zijn bijdrage in op de vraag in hoeverre de opkomst van Fortuyn mede gezien kan worden als een uiting van wantrouwen tegen deskundigen en gezagsdragers in het algemeen. Hij verbindt dit onderwerp met de vraag naar de wenselijkheid van meer directe invloed van het volk op de rechtspleging. De auteur plaatst kritische kanttekeningen bij de al langer in brede kring levende onvrede over

de te lage straffen die in Nederland door rechters zouden worden opgelegd. De onvrede heeft onder meer geleid tot pleidooien voor participatie van leken in het strafproces. De auteur stelt dat de onvrede over de rechtsgang voorbijgaat aan de ontwikkeling in de rechterlijke praktijk naar strengere straffen en aan de verslechtering van detentieomstandigheden als gevolg van bezuinigingen.

De opkomst van Fortuyn roept eveneens de vraag op in hoeverre deze kan worden vergeleken met rechts-populistische politieke partijen elders in Europa. De kern van zijn betoog is dat de LPF vooral een heel unieke leider had, maar dat de partij in zijn programma en maatschappijvisie behalve enkele verschillen toch ook grote overeenkomsten vertoont met extreemrechtse partijen in Oostenrijk, Denemarken, België en Italië.

Wansink legt in zijn analyse meer de nadruk op de eigenheid van de LPF. De Nederlandse Leefbaarbeweging (opgericht in 1994) en de Lijst Pim Fortuyn (uit 2002) kunnen wel worden gekarakteriseerd als klassiek populistisch. Een typisch populistische beweging bestaat uit buitenstaanders die zich uit naam van het 'gewone volk' richten tegen het gevestigde politieke bestel, dat onvoldoende oog zou hebben voor de vraagstukken die de kiezers bezighouden. Het wantrouwen tegen gevestigde partijen en elites is gekoppeld aan een bredere kritiek op het functioneren van de vertegenwoordigende democratie. De affectieve band tussen de leider en zijn aanhang is belangrijker dan de inhoud van het programma. Het doel is in één, hooguit twee kiesperioden orde op zaken te stellen, waarna de leider zich weer met het 'echte leven' kan gaan bezighouden. De nieuwe rechtse Partij voor de Vrijheid vertoont meer verwantschap met rechts-extremistische partijen in andere Europese landen. Haar leider Geert Wilders is allerm minst een politieke buitenstaander. In tegenstelling tot de beweging van de Leefbaren en de fortuynisten past de partij goed in het patroon van de Europese 'derde golf van rechts-extreme partijen', zoals die in de politieke wetenschap wordt onderscheiden.

Ten slotte dankt de redactie WODC-onderzoeker Edwin Kruisbergen voor zijn inbreng bij de voorbereiding van dit themanummer.

M.P.C. Scheepmaker